

Filologie — kultura — umění — politika (In margine jedné slovenské učebnice)

IVO POSPÍŠIL (Brno)

Do prvního svazku brněnských slovakistických textů *Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy* (Brno 1998) jsem napsal studii o třech dominantních sférách slovenské literární vědy (*Slovenský literárněvědný trojúhelník: komparatistika — genologie — translatologie*, s. 45–58). Již v tomto okruhu bylo zřejmé, že odtud slovenská filologická věda expanduje do sféry aplikované, mimo jiné i do tvorby učebnic, v nichž lze využít nových postupů a teorií, které zmíněný oborový trojúhelník přináší. Jde především o srovnávací přístup, který nemusí nutně znamenat mateřský jazyk jako výchozí pro tvorbu učebních textů, ale spíše komparaci jako ponornou řeku, jako princip výstavby. Genologie přináší cit pro tvar a uměleckou odrůdu a translatologie vědomí nejen jazykových souvislostí, ale v širším smyslu schopnost kulturního přenosu (translace). Z tohoto hlediska může například i použití přímé metody mít silnější komparatistický, genologický a translatologický aspekt než aplikace mateřského jazyka jako mediátoru.

Slovensko dalo v posledních letech světu vynikající specialisty na díve periferní, marginální sféry filologie, mimo jiné na dětskou literaturu a na metodiku. Zatímco představitelé první disciplíny, z nichž jedna vystupuje přímo v těchto textech, učinili z teorie a dějin dětské literatury na Slovensku klíčový obor s výraznými metodologickými přesahy, čímž tvoří vynikající protipól specializovanému brněnskému pracovišti — Ústavu literatury pro děti a mládež, jenž v současné době vydává jediný časopis tohoto zaměření *Ladění*, — metodici se zaměřili na tvorbu učebních textů a učebnic v různých filologických oborech. Slováci tu měli vždy cit pro propojování filologických a sociálně politických aspektů oboru: vzpomínám si, že jako student anglistiky jsem často studoval ze slovenských materiálů. V současné době potřeba propojování sociálněvědních oborů a filologie vzrůstá.

V nitranském sborníku *Tracing Literary Postmodernism* (1998) vyšla studie Donalda Cary Freemana, profesora anglistiky a práva z univerzity Southern California (*Cognitive Metaphor and Literary Theory? Towards the New Philology*). Je tu zřetelně cítit, jak bolestně nese tento polyhistor pád tradiční filologické jednoty a mechanické spojování literární vědy s filozofií a sociálními vědami — vzájemnému kontaktu těchto dvou vědních oblastí se však nelze vyhnout; jde spíše o to, aby ono propojování bylo organické a promyšlené, komplementární a vzájemně obohacující.

Roku 1997 začal tříčlenný tým (Ivo Pospíšil, Jiří Gazda, Jan Holzer) na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (jeden člen týmu je z katedry politologie Fakulty sociálních studií stejné univerzity) vytvářet projekt nového oboru, který by měl propojit tradiční filologii, tj. lingvistické a literárněvědné disciplíny, a sociální vědy. Návrh na založení nového oboru vychází z potřeby univerzitního studia, které by propojovalo různé oblasti na základě srovnávací typologie textů. Hlavním cílem projektu je vytvořit styčný obor srovnávací typologie uměleckých, publicistických a odborných textů, který by spojoval filologické a sociální vědy a jejichž průnik by umožnil nové pohledy jak na jazyk a literaturu, tak na jednotlivé sociální vědy. Genologie, pojem vytvořený ve 30. letech Paulem van Tieghemem, je v tomto pojetí přehodnocen, resp. rozšířen. Není to jen nauka o literárních druzích (žánrech), ale především o genotypch literárních textů různé povahy, které by spojovaly nejen krásnou literaturu jako celek, ale také jiné typy textů na pomezí beletrie a vědy. Brněnská komparatistická škola má svou tradici sahající na Filozofické fakultě do 20. let 20. století. Je spojována s činností Franka Wollmana a jeho žáků: tradice žánrového bádání se v rámci různých brněnských slavistických institucí pěstuje znovu od 70. let. V současné době je však třeba vytvořit novou disciplínu integrujícího charakteru, která by svou metodologií spojovala slovanskou, anglosaskou, románskou, germánskou a klasickou filologii a současně vytvářela mosty k textům filozofickým, historickým a sociologickým. Integrovaná žánrová typologie je obor založený na srovnávacím studiu literárních žánrů věcné a krásné literatury. Jeho smyslem je poznávání druhové existence textu na všech úrovních od jazykové přes literární po tematickou. Mezi subdisciplínami nového oboru se objevuje například obecná genologie, obecná komparatistika, diachronní a synchronní genologie, ale také mezní disciplíny, sociologie literatury apod.

Jak se ukazuje, obdobné tendence mají globální charakter: na XII. sjezdu slavistů v Krakově se objevily ve vzniku nové disciplíny — emigrantologie, i když tento akt vzbudil metodologickou skepsi právě z důvo-

du dosud málo promyšlené propojenosti různých disciplín. Literaturu jako součást širších společenských a politických struktur chápe mezinárodní organizace ICCEES (International Council for Central and East European Studies), jejíž kongresy se v 90. letech konaly v Harrogate (1990), ve Varšavě (1995), další se bude konat v Tampere (2000). Podobné rozpětí bylo například pozorovatelné na konferenci o reflexivní poezii ve Šródborów u Varšavy (Poezja filozoficzna i refleksyjna. Leśmian i inni, 28.–30. října 1998) a velká meziborová mezinárodní konference organizovaná univerzitou Otto-von-Guericke v Magdeburgu (Transformation als Epochenbruch in Mittel- und Osteuropa. Theoretische Konzepte und ihre empirische Anwendbarkeit, 26.–29. listopadu 1998).

Zatímco tzv. západní filologie se ocitly v 90. letech 20. století v zemích střední a východní Evropy ve velmi výhodném postavení jako obory konjunkturální, slavistika prožívala a prožívá těžké chvíle: a mezi slavistickými obory snad nejvíce rusistika, která musela ustoupit z pozice preferovaného a „povinného“ oboru — nicméně si stále mezi slavistickými obory udržuje svou přirozeně dominantní úlohu. Tvorba nových učebnic, které by se zbavily ideologického nánosů a současně byly didakticky moderní a na rozdíl od minulých stereotypů dostatečně flexibilní, se stala úkolem číslo jedna. Jak česká, tak slovenská rusistika na to reagovaly konkrétními projekty. Zásadní rozdíl mezi nimi spatřuji v tom, v jaké míře jsou využívány kulturní, umělecké a širší společenské a politické struktury, které v učebnicové praxi naplňují postulát prolínání filologických a sociálněvědních disciplín: jazyk je nejen zprostředkovatelem těchto realit, ale také jejich součástí, jejich dění, bez níž je nelze pochopit. Zatímco v české učebnici jsou tyto kulturní, společenské a politické vrstvy využívány spíše příležitostně, i když i ony vytvářejí tematickou síť, autorky slovenské učebnice *Vstreči s Rossijej* vsadily hned od počátku na kulturně společenské a politické realie, které nejsou ani tak využívány jako ilustrace jazykového materiálu, ale jako sama brána k jazyku (učebnice je založena na přímé metodě).

V recenzi na dva díly učebnice *Raduga* a jeden díl učebnice *Vstreči s Rossijej* v čas. *Opera Slavica* (viz soupis literatury) jsem obě učebnice kritizoval za jistou stydlivost vzhledem k politickým realitám 20. století: student rusistiky se vlastně nikde nedoví, jak funguje současné Rusko, ani jaké byly jeho vývojové etapy v rámci Ruské říše a Sovětského svazu od počátku tohoto století, včetně ruských revolucí, nedoví se o Únorové ani o Říjnové revoluci a některá jména jsou tu zjevně tabuizována. To však není řešení, neboť zamlčování se vždy vymstí: student pak těžce chápe, jak

v tomto „bezdějinném“ 19. a 20. století mohli Rusové vyhnat Napoleona, stát se světovou supervelmocí, mít lví podíl na porážce fašismu a nacismu a první vstoupit do vesmíru. Současně netřeba zamlčovat ani negativní vývojové rysy ruské a sovětské reality, její mezinárodní i vnitropolitické kroky i vůči Čechům a Slovákům. Recenze vzbudila nesouhlasnou odezvu S. Boudníkové a moji poznámku (viz soupis literatury): kromě nekomplexnosti mi bylo vytýkáno také to, že učebnice jazyka nemůže suplovat obecné dějiny nebo dějiny literatury, kultury apod. To je ovšem pravda: jde jen o to, aby student jazyka vstupoval nejen do jazyka, ale také do příslušného geograficko-administrativně politického areálu, a to diachronně i synchronně, tak, jak se to běžně děje u jiných jazyků. Rusista Oldřich Richterek ve své habilitační práci *Dialog kultur v uměleckém překladu* (1998), kterou jsem oponoval, oprávněně píše o nepřirozenosti našeho vztahu k Rusku, nepřirozenosti, jejíž kořeny lze sice vyložit a zdůvodnit, ale nikoli ospravedlnit; je nutné postoupit dál, k normálnímu vztahu. Obě učebnice se snaží „nepříjemné“ stránky ruského vývoje a československo-ruských vztahů obejít prostřednictvím kulturních a vědeckých reálií, které mimo veškerou pochybnost dokládají světovou úroveň Ruska jako kulturní velmoci.

Problém začíná ve způsobu výkladu společenských a politických reálií, kterým se literární a výtvarné partie nemohou vyhnout. V učebnici *Raduga 2*, kde se na s. 22 se dovídáme o filmu Kolja ověřeném tzv. Oscarem, je tu úryvek rozhovoru se Zdeňkem Svěrákem. Na dotaz, zda spolu s Andrejem Chalimonem mluvili rusky, herec odpovídá: „Ano. Osvěžil jsem si ruštinu. Na rozdíl od mnohých českých lidí — i když vím, co nám Rusové udělali — mám ruštinu rád.“ To je ovšem velmi sympatické, ale student se nikde nedoví, co nám ti Rusové vlastně udělali, neboť se samosebou počítá s tím, že to všichni vědí a že je to taková dohodnutá hra: není třeba uvádět konkrétní reálie. Je to zároveň známá naivní hra na obranu ruštiny. To je stydlivost, o níž mluvím. Ona stydlivost má však ještě jednu dimenzi: je to pohled ryze generační, neboť nebere v úvahu, že generace, jimž je učebnice určena, nemusí o tom takřka nic vědět nebo jejich znalosti mohou být utržkovité a deformované: stačilo by uvést dvě tři vysvětlující věty, které by poskytly základní věcnou informaci, aniž by přehnaně ideologizovaly. Všeobecně učebnice *Raduga* jako by počítala s obrovským poklesem českých znalostí o Rusku a nerozlišuje, co je skutečný pokles a co je hraná zapomnětlivost způsobená nechutí k Rusku. Adresátem učebnice jsou studenti středních a jazykových škol — přístup autorů je místy infantilní až po ty směšné obrázky, jejichž styl je přebírán

z učebnic západních jazyků. To je však problém srovnávání jazykové výuky u nás a na Západě: tam je možnost dlouhodobých pobytů v zahraničí finančně zajištěných státem, zde zase propracovaná metodika a jazyková kultura a tzv. všeobecný přehled: ten, kdo kdy učil studenty ze západní Evropy nebo USA, dobře ví, jaké mají většinou znalosti o vlastním jazyku a dějinách. V učebnici *Raduga* se kulturní a intelektuální úroveň studenta střední a jazykové školy podle mého soudu podceňuje. Jiný problém spočívá v tom, že se zde málo využívá „slovanského“ jazykového základu: zatímco učebnice do roku 1989 tuto podobnost často zneužívaly a méně pozornosti věnovaly tzv. interferencím, zde jako by se zapomínalo, že se náš student učí ruštině přece jen jinak (něčím lehčeji) než například Nigérijec. To ostatně podceňují sami Rusové tím, že naše i jiné slovanské studenty umísťovali v SSSR a v Rusku do skupin spolu s těmi, jejichž mateřským jazykem nebyl jazyk slovanský nebo dokonce ani indoevropský, což dynamiku studia všech neúměrně snižovalo. Zatímco česká učebnice ulpívá na uvádění notoricky známých, typických či typových kulturních reálií, slovenská učebnice *Vstreči s Rossijej* si více všímá věcí méně známých, pro leckoho překvapivých až šokujících: učebnice odhaluje tzv. ruskou modernu a avantgardu způsobem, při němž se studentům musí tajit dech — takto postupují při výuce ruštiny na Západě. Autorská dvojice se však nezříká slovanského základu a dotvrzuje to zvolenou přímou metodou výuky. Tak se ostatně učí naši studenti (většinou) anglicky a nikomu to nevadí. Myslím, že taková ofenzivnost proti české defenzivnosti a timidnosti je zcela na místě.

V učebnici *Vstreči s Rossijej* se student například dovídá o mecenáších Morozovových, o módě, o malířce Natalii Gončarovové, o ruských symbolistech, najde tu výtvarná díla ruských modernistů, avantgardistů a abstrakcionistů (Kandinskij, Malevič, Larionov, student se možná poprvé doví, odkud pochází a kde tvořil Marc Chagal), několikrát se tu objeví mj. Ivan Turgeněv a Lev Tolstoj, seznamuje se s výbornými sovětskými filmy prostřednictvím textu i fotografií, doví se o M. Gorkém, o profesoru Cvetajevovi a jeho dcerách, o módě všeho ruského ve Francii, o ruském loutkovém divadle a baletu, o hudbě, najde tu i píseň *S čego načinajetsja Rodina?*, která může někomu připadat patetická, ale v daném kontextu je zcela funkční, dovídá se o ruském futurismu prostřednictvím Velimira Chlebnikova, přečte si o ruských vynálezcích, vědcích, Osipu Brikovi a Vladimíru Majakovském, Nikolaji Zabolockém a Osipu Mandelštamovi, současně je tu zcela zjevně přítomna linie slovensko-ruská. Nechybí tu ani píseň *Svjaščennaja vojna*, která připomíná hrdinný boj proti německému

fašismu, je tu také poezie Konstantina Simonova a Jevgenije Jevtušenka, pasáž o filmu Kolja je zřetelnější, explicitnější a srozumitelnější, seznamujeme se tu s ruskými nositeli Nobelovy ceny za literaturu, jejichž dílo je tu představováno.

Učebnice *Vstreči s Rossijej* je v dobrém smyslu slova otevřená, ale přece jen v ní něco chybí: politika jako taková, historický pohyb ve 20. století, jehož je umění autonomní součástí. Jestliže se zde mluví o Gorkém, nelze mlčet o Leninovi, Lunačarském, Trockém, Bucharinovi apod., o peripetii ruské revoluce — stejně jako o významných ruských carech — tato jména nelze cudně zamlčet, stejně jako jméno Stalinovo — taková byla ruská realita, stejně jako realitou USA byl boj za zrušení otroctví černochů, proti rasové segregaci, jinde zase temné stránky existence Britského impéria. I když je zřejmé, že jazyková učebnice nesupluje politologii ani historii, jsou tyto zmínky její přirozenou součástí; ostatně učebnice sama se jmenuje *Vstreči s Rossijej*: nelze si představit, že by při setkávání s Ruskem 20. století se tato jména a jednotlivé historické události mohly pomínout, ať již jsou hodnoceny pozitivně nebo negativně.

Učebnice E. Kollárové a L. B. Trušinové přináší nové pohledy a přístupy: je obrazově výpravná a metodicky propracovaná. Jde po svém vsťíc trendům, které dnes mají globální charakter a směřují k propojování sociálněvědních, uměnovědných a filologických poznatků. Student prostřednictvím takové učebnice vstupuje nikoli jen do jazyka a jeho soustavy či do lingvodidaktické koncepce, ale především do areálu, do světa, v němž se komunikuje tím či oním jazykem: tento jazyk nelze od reality, v níž žijí jeho mluvčí, odtrhnout. Jazyk jako brána k areálu nebo areál jako brána k jazyku jsou dva komplementární principy, které lze na této učebnici ocenit. Slovenská rusistika se ve své didaktické větvi představila zralým dílem, které však není uzavřeno dalším inovacím a zdokonalením.

Literatura

- Boudníková, S.: Nesouhlasná poznámka k recenzi I. Pospíšila „Nová ruština...“.
Opera Slavica 1998, č. 3, s. 49–50.
- Kautman, F.: K typologii literární kritiky a literární vědy. PRIMUS, Praha 1996.
- Kollárová, E. — Trušinová, L. B.: Vstřeči s Rossijej. Ruský jazyk pre 1.-2. ročník
středných škôl. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996.
- Kollárová, E. — Trušinová, L. B.: Vstřeči s Rossijej. Ruský jazyk pre 3.-4. ročník
středných škôl. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1998.
- Linhartová, V.: Když se rodí nová disciplína (o semináři k integrované žánrové
typologii). Univerzitní noviny 1998, č. 5, 31. května 1998, 35–36.
- Linhartová, V.: Rozhovor přes hranici času (s Robertem Porterem a Reinhardtem
Iblerem). Univerzitní noviny 1998, č. 5, 31. května 1998, s. 30–31.
- Pospíšil, I.: Genologie a proměny literatury. Masarykova univerzita, Brno 1998.
- Pospíšil, I.: Ještě k recenzi na Radugu. Opera Slavica 1998, č. 3, s. 50–51.
- Pospíšil, I.: Literární věda na XII. mezinárodním kongresu slavistů. Opera Slavica
1998, VIII, č. 3, s. 39–41.
- Pospíšil, I.: Literární věda na rozcestí. Hrst poznámek k minulosti, přítomnosti
a budoucnosti. HOST 1998, č. 2, s. 79–83.
- Pospíšil, I.: Krize univerzit a literární vědy na sklonku tisíciletí a slavistika. In:
Slavica Pragensia ad tempora nostra. Konference k 150. výročí založení sto-
lice slovanské filologie na Karlově univerzitě. Univerzita Karlova, Eurosla-
vica, Praha 1998, s. 267–271.
- Pospíšil, I.: Nová literární věda a studium literatury pro děti. Ladění, Brno 1998,
III (VIII), č. 3, s. 2–5.
- Pospíšil, I.: Nová ruština: učebnice jako znamení doby. Opera Slavica, Brno 1998,
č. 1, s. 57–59.
- Pospíšil, I.: Nový obor: integrovaná žánrová typologie. Opera Slavica, Brno 1998,
roč. VIII, č. 4, s. 41–43.
- Pospíšil, I.: Slovanské literatury na počátku nového věku. In: K úloze Slovanů
v historii a současnosti. Praha 1998, s. 34–37.
- Pospíšil, I.: Současná literárněvědná slavistika: nutnost změny, ideál a realita.
Slovanská knihovna, Praha, v tisku.
- Pospíšil, I.: The Danger of Loneliness: the New „Splendid Isolation“ (Some Re-
marks Concerning the Transformation of Culture and Humanities as
a Global Process). Otto-von-Guericke Universität, Magdeburg, v tisku.
- Pospíšil, I. — Zelenka, M.: Slovakistika na Ústavu slavistiky Masarykovy univer-
zity. Slavia 1997, seš. 4, roč. 66, s. 459–463.
- Raduga I. Učebnice. Ruština pro střední a jazykové školy (Stanislav Jelínek, Jana
Folprechtová, Radka Hříbková, Hana Žofková). FRAUS, Plzeň 1996.

Raduga 2. Učebnice. Ruština pro střední a jazykové školy (Stanislav Jelínek, Jana Folprechtová, Radka Hříbková, Hana Žofková). FRAUS, Plzeň 1997.

Tracing Literary Postmodernism. University of Constantine the Philosopher, Faculty of Humanities, Institute of Literary Communication, editor Tibor Žilka, Nitra 1998.